

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	1(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

SADe-ohjelman Kansalaisen osallistumisympäristö -hankkeen loppuraportti

Loppuraportti

Versio 1.4

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	2(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	3(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

SISÄLLYSLUETTELO

Tiivistelmä	4
Abstrakt	4
Abstract	5
1 Hankkeen elinkaari	6
1.1 Hankkeen kuvaus.....	6
1.2 Hankkeen eteneminen.....	6
1.3 Tavoitteiden toteutuminen.....	11
1.4 Haasteet.....	13
1.5 Keskeiset onnistumiset ja hyvät käytännöt.....	14
2 Tulokset.....	16
2.1 Toteutetut palvelut.....	16
2.2 Käyttöönottojen onnistuminen.....	18
2.3 Palveluiden käyttöaste ja leviäminen.....	19
2.4 Muut tuotokset.....	20
3 Onnistumisen ja vaikuttavuuden arviointi.....	21
3.1 Palveluiden valmiusaste.....	21
3.2 Hyötyjen arviointi.....	21
4 Kehittämisen resurssit	24
5 Jatkotoimet ja -esitykset	24
5.1 Palveluiden jatkuvuus ja jatkokehittäminen.....	24
5.2 Hyötyjen seuranta.....	25
5.3 Palvelujen asema linjaorganisaation tehtävissä ja tulostavoitteissa.....	25
Liitteet.....	26

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	4(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

Tiivistelmä

Oikeusministeriön Osallistumisympäristö-hankkeessa toteutetut demokratiaverkkopalvelut muodostavat sähköisten palveluiden kokonaisuuden, johon kuuluvat kansalaisaloite.fi, kuntalaisaloite.fi, lausuntopalvelu.fi, nuortenideat.fi, otakantaa.fi sekä näiden palveluiden yhteinen aloitussivu demokratia.fi. Demokratiaverkkopalvelut on tarkoitettu ministeriöiden, kuntien ja muiden julkishallinnon toimijoiden sekä kansalaisjärjestöjen ja yksittäisten kansalaisten käyttöön.

Demokratiaverkkopalvelut on suunniteltu ja toteutettu oikeusministeriön koordinoimassa Osallistumisympäristö-hankkeessa, joka kuuluu valtiovarainministeriön Sähköisen asioinnin ja demokratian vauhdittamisohjelmaan (SADe-ohjelma) 2009–2015. Hankkeessa toteutettu Nuortenideat.fi-palvelu on suunniteltu ja rakennettu opetus- ja kulttuuriministeriön erillisrahoituksella.

Osallistumisympäristö-hankkeen tavoitteena on ollut:

- tuottaa verkko-osallistumisen menetelmät ja kanavat, joiden välityksellä kansalaiset voivat ilmaista mielipiteensä valmisteltavana olevista asioista, käydä puntaroivaa (deliberatiivista) keskustelua, nostaa omia näkökulmiaan ja teemojaan esille yhteiskunnallisessa keskustelussa, valmistelussa ja päätöksenteossa sekä saada vaikuttamisen kokemuksia ja elämyksiä. (lähde: SADe-hankkeen loppuraportti)
- tarjota käyttäjille helppokäyttöinen ja heidän omiin tarpeisiinsa räätälöitävissä oleva palvelukokonaisuus, jonka sisältöjä ja sovelluksia voi julkaista ja käyttää myös muissa verkkopalveluissa. (lähde: projektin asettamispäätös)

SADe-ohjelmakauden jälkeen Osallistumisympäristö-hankkeessa toteutetun palvelukokonaisuuden kehittämisen, ylläpito- ja viestintätehtävät säilyvät oikeusministeriön Demokratia-, kieli- ja perusoikeusasioiden yksiköllä. Tavoitteena on vakiinnuttaa palvelukokonaisuuden laaja käyttö koko julkishallinnon piirissä sekä liittää palvelukokonaisuus Kansallisen Palveluarkkitehtuurin toteuttamisohjelmassa luotaviin Palvelunäkyymiin.

Abstrakt

De i justitieministeriets 'plattform för delaktighet'-projektet utvecklade digitala demokratitjänsterna utgör en digital servicehelhet till vilken hör medborgarinitiativ.fi, invånarinitiativ.fi, utlåtande.fi, ungasidéer.fi, dinåsikt.fi samt dessa tjänsters gemensamma startsida demokrati.fi. De elektroniska demokratitjänsterna är avsedda för ministerierna, kommunerna och andra aktörer inom den offentliga förvaltningen samt för medborgarorganisationers och enskilda medborgares bruk.

Den digitala servicehelheten har planerats och producerats som en del av justitieministeriets projekt Plattform för delaktighet, som hör till finansministeriets program för att påskynda elektronisk kommunikation och ärendehantering (SADe-programmet) 2009-2015. Ungasidéer.fi, som genomförts som en del av projektet, har planerats och framställts med separat finansiering från undervisnings- och kulturministeriet.

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	5(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

Plattform för delaktighet-projektets mål har varit:

- att skapa metoder och kanaler för digitalt deltagande genom vilka medborgarna kan uttrycka sina åsikter om ärenden under beredning, engagera sig i deliberativ diskussion, framföra egna synvinklar och teman i samhälleliga diskussioner, beredningar och beslutsfattanden samt få upplevelser och erfarenheter av att påverka. (källa: SADe-programmets slutrapport)
- att erbjuda en lätthanterlig servicehelhet som är skraddarsydd för att uppfylla användarnas behov, vars innehåll och verktyg dessutom kan publiceras och användas också i andra digitala tjänster. (källa: projektets beslut om tillsättande)

Efter SADe-programmets slut upprätthålls och uppdateras de elektroniska tjänster som utvecklats inom plattform för deltagande-projektet genom fortsatta utvecklings-, underhålls-, och kommunikationsåtgärder på justitieministeriets enhet för demokrati-, språk-, och grundrättigheter. Målet är att stödja servicehelhetens användning inom den offentliga sektorn samt att ansluta servicehelheten till den nationella servicearkitekturen.

Abstract

The digital services developed within the Ministry of Justice's programme 'Platform for participation' form an overall service package consisting of citizen's initiative (kansalaisaloite.fi), municipal resident's initiative (kuntalaisaloite.fi), the discussion forum otakantaa.fi, the e-consultation channel (lausuntopalvelu.fi), the channel for ideas from young people (Nuortenideat.fi) and the common homepage demokratia.fi. The services are intended to be used by the ministries, the municipals, other actors in the administrative sector as well as by civil society organizations and individuals.

The digital services have been prepared and produced as a part of the Ministry of Justice's program 'platform for participation' (Osallistumisympäristö-hanke), which belongs to the Ministry of Finance's program for e-services and e-democracy (the SADe program) 2009-2015. Nuortenideat.fi (the channel for ideas from young people) which was implemented as a part of the SADe-program has been planned and produced with separate funding from the Ministry of Education and Culture.

The goals of 'platform for participation'-program were:

- To create methods and channels for digital participation through which the citizens are able to engage in dialogue and express their opinions regarding public issues, participate in deliberative discussion, present their own viewpoints and topics in social debate, legislations and decision-making as well as enable the users to influence the decision-making and gain experience about civic participation. (source: the SADe-program's final report)
- To offer a tractable service package tailored to meet the users' needs and whose content and applications can be used as well as published in other types of digital services. (source: the program's decision of appointment)

After the SADe-program has ended the digital services, which have been developed within the 'platform for participation'-program, will be managed and updated through continued maintenance-, improvement-, and communication measures by the Ministry of Justice's Unit for Democracy, Language Affairs and Fundamental rights. The goal is to support the usage of the services within the public administration and to connect the service package to the national architecture for digital services.

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	6(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

1 Hankkeen elinkaari

1.1 Hankkeen kuvaus

Osallistumisympäristö-hankkeen (OSY) tavoitteena on ollut modernisoida osallistumisen verkkotyökaluja ja -prosesseja helppokäyttöiseksi työkalupakiksi kansalaisille, järjestöille ja viranomaisille. Pelkän tekniikan sijasta hankkeessa ja sen lopputuotteissa kyse on ollut laajemmasta toimintatapojen muutoksesta. Jatkuva vuoropuhelu kansalaisten, järjestelmätöimittäjien, kehittäjien ja virkamiesten kanssa on ollut tärkeässä roolissa koko hankkeen ajan. Hankkeeseen on liittynyt kansalaisyhteiskuntalähtöisiä toteutuksia ja pilotteja (luku 1.2.).

Hankkeessa on toteutettu SAd-ohjelman rahoituksella viisi verkkopalvelua: demokratia.fi, kansalaisaloite.fi, kuntalaisaloite.fi, lausuntopalvelu.fi ja otakantaa.fi. Hankkeessa on näiden lisäksi toteutettu opetus- ja kulttuuriministeriön erillisrahoituksella nuortenideat.fi-palvelu. Hankkeessa toteutetut palvelut on suunniteltu, toteutettu ja otettu käyttöön 2011–2014. Vuosina 2014–2015 hankkeessa on keskitytty palveluiden jatkokehitykseen ja markkinointiin sekä toteutettu uudet versiot otakantaa.fi-palvelusta ja demokratia.fi-sivusta.

Hankkeen tehtävänä on ollut vastata siinä rakennettavan palvelukokonaisuuden koko elinkaaresta: palveluiden suunnittelusta, toteutuksesta, testaamisesta, käyttöönotosta (mukaan lukien pilotointi, lanseeraus, kehittäminen, markkinointi-, viestintä- ja koulutustehtävät).

Hankkeen rahoituksella toteutettuja tuotoksia ovat olleet myös esiselvitys nettiäänestyksen käyttöönotosta sekä hankkeen rahoittamat kansalaisyhteiskuntalähtöiset pilotit (3 kpl).

Osallistumisympäristö-hankkeen toteutuksesta ja koordinoinnista on vastannut oikeusministeriön Demokratia-, kieli- ja perusoikeusasioiden yksikkö.

1.2 Hankkeen eteneminen

Esiselvitysvaihe

Osallistumisympäristö-hankkeen esiselvitys tehtiin vuonna 2010. Julkisen hallinnon tietohallinnon neuvottelukunta JUHTA hyväksyi hankkeen esiselvityksen tuotokset lokakuussa 2010 ja hanke siirtyi toteutusvaiheeseen 1.11.2010 alkaen ensimmäisenä SAd-ohjelman palvelukokonaisuutena. Hankkeen esiselvitysvaiheessa vuonna 2010 on laadittu myös Osallistumisympäristö-hankkeen alkuperäinen hankesuunnitelma.

Otakantaa.fi

Ensimmäisenä aloitettiin osallistumisympäristön alustan nimellä kulkeneen osallistumisen perusratkaisun / perustoiminnallisuuden (myöhemmin otakantaa.fi) määrittely- ja hankintatoimet. Järjestelmän hankintapäätös alustasta tehtiin kesäkuussa 2011 ja toteutus alkoi syksyllä 2011. Palvelun ensimmäinen versio siirtyi

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	7(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

tuotantoon 28.6.2012. Ensimmäisen version oltua pilottikäytössä hankekaudella todettiin, ettei tuotantoon otettu versio sellaisenaan vastannut käyttäjien kaikkia tarpeita, minkä johdosta sille haettiin vuonna 2014 lisärahoitusta jatkokehittämistä varten. Jatkokehittämisen osittaisen epäonnistumisen sekä palvelun korkeiden ylläpitokustannusten takia päädyttiin lopulta palvelun jatkokehittämisen sijaan kilpailuttamaan jäljellä olevalla budjetilla kokonaan uusi versio otakantaa.fi-palvelusta, joka palvelisi paremmin eri käyttäjäryhmien tarpeita ja olisi kokonaisuudessaan (toteutus, jatkokehittäminen ja ylläpito) kustannustehokkaampi ratkaisu. Uusi palvelu (otakantaa.fi V2), joka toteutettiin avoimella lähdekoodilla ja on mm. päätelaiteriippumaton (responsiivinen), valmistui vuoden 2015 lopussa.

Aloite-, kysely- ja lausuntopalvelut

Syksyllä 2011 aloitettiin seuraavina toteutettavien kysely- ja lausuntopalvelun sekä aloitepalvelun määrittely- ja hankintatehtävät. Aloitepalvelun kilpailutus ja hankinta tehtiin keväällä 2012. Kansalaisaloitepalvelu (kansalaisaloite.fi) otettiin käyttöön suunnitellusti 1.12.2012 ja kuntalaisaloite.fi seuraavana syksynä 10.9.2013.

Määrittelytyön edetessä päädyttiin kysely- ja lausuntopalvelun osalta ratkaisuun, jossa painopiste siirtyi virallisen lausuntomenettelyn sähköistämisen mahdollistavan palvelun toteutukseen ja kyselypalveluominaisuuksien toteutus pyrittiin järjestämään muilla keinoilla ja mahdollisen toisten SADe-ohjelman palvelukokonaisuuksien kanssa yhdessä toteutettavan ratkaisun avulla sekä otakantaa.fi-palvelun jatkokehityksessä. Yhteistyö muiden SADe-hankekokonaisuuksien kanssa ei Osallistumisympäristö-hankkeen aktiivisuudesta ja useammastakin yrityksestä huolimatta kuitenkaan toteutunut. Lausuntopalvelun ensimmäinen kilpailutus jouduttiin keskeyttämään keväällä 2012 kustannustason takia ja tarkentavien toimien jälkeen siirryttiin neuvottelumenettelyllä toteutettavaan hankintaan syksyllä 2012. Hankintapäätös lausuntopalvelusta tehtiin keväällä 2013 ja toteutustyö alkoi toukokuussa 2013. Palvelu otettiin käyttöön 6.6.2014.

Demokratia.fi ja nuortenideat.fi

Palvelukokonaisuuden yhteisen etusivun eli demokratia.fi-sivuston ensimmäinen versio valmistui 13.3.2014 ja lopullinen kokonaisuus 12/2015. SADe-ohjelman ulkopuolisella rahoituksella toteutettu nuortenideat.fi otettiin pilottijakson jälkeen valtakunnalliseen käyttöön maaliskuussa 2015.

Muutoksia ja rajouksia hankesuunnitelmaan

Hankkeen toteutusvaiheeseen siirtymisen jälkeen oli keväällä 2012 ilmeistä että vuonna 2010 laadittu hankesuunnitelma edellyttää päivittämistä. Päivitystarve johtui mm. SADe-ohjelman kokonaisaikataulun jatkamisesta kahdella vuodella (28.2.2014 > 31.12.2015) sekä erityisesti palvelukokonaisuuden toteutuksen aikana tehdyistä havainnoista ja toimintaympäristön muutoksista. Keväällä ja kesällä 2012 tehtyyn hankesuunnitelman päivitykseen koottiin mukaan kattavasti hankkeen sidosryhmiä. Muutokset hankesuunnitelmaan on kuvattu luvussa 1.3.

Sidosryhmäyhteistyö

Osallistumisympäristön palvelukokonaisuuden erityisluonne korosti huomattavasti sidosryhmien ja loppukäyttäjien kuulemista ja osallistamista. Oikeusministeriö asetti 1.1.2011 vuosiksi 2011–2012 vapaaehtoisista kootun kansalaisraadin varmistamaan kansalaisten näkemyksen huomioimisen toteutuksessa. Raatiin nimettiin 31 jäsentä ja asettamispäätöksen mukaan sen tehtävänä on ollut tuoda esiin erilaisia näkökulmia osallistumiseen. Lisäksi sen tehtävänä on ollut ottaa kantaa mm. verkkopalveluiden ja – osallistumisen toimintatapojen määrittelyyn, toteutukseen ja pilotointiin. Kansalaisraadin kanssa tuotettua aineistoa on hyödynnetty hankkeen aikana mm. suunnittelussa, toteuttamisessa, testauksessa, pilotoinnissa ja viestinnässä.

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	8(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

Samaan aikaan kansalaisraadin kanssa käynnistettiin kaikille avoin kehittäjäyhteisö jossa työhön pyrittiin saamaan mukaan asiantuntijoita ja teknisiä kehittäjiä. Nämä molemmat ryhmät osallistuivat tiiviisti palveluiden määrittelytyöhön, testauksiin ja hankkeen toimintaan laajemminkin (mm. hankesuunnitelman päivitys ja seuranta). Kehittäjäyhteisöllä oli suuri merkitys huomioitaessa erityisesti avoimen datan ja rajapintaratkaisujen toteutuminen hankkeen tuottamissa palveluissa.

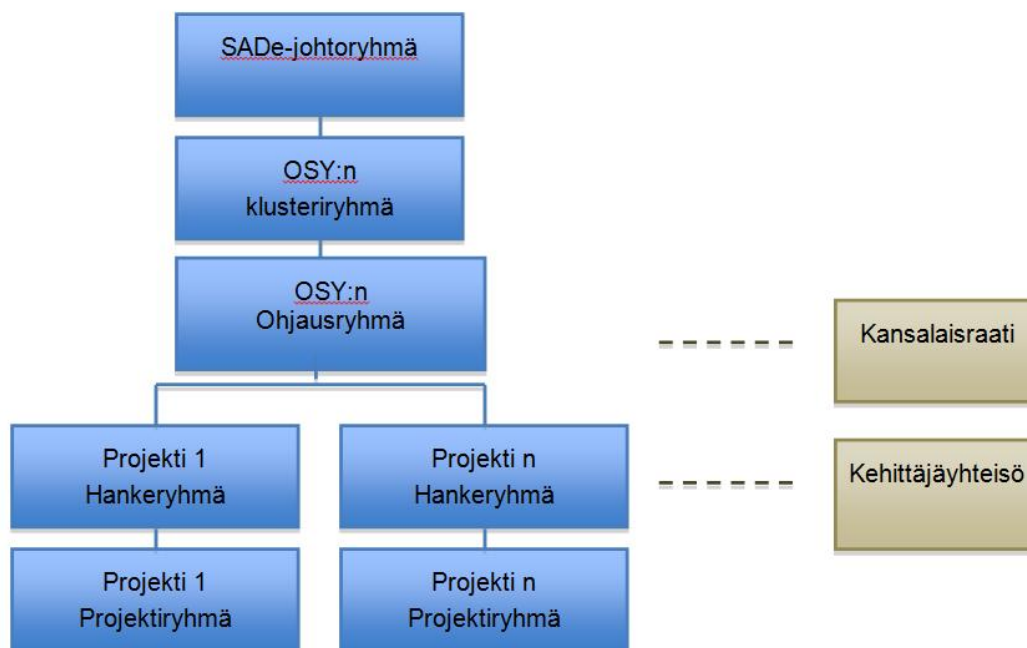
Vuonna 2012 valittiin erillisen hakumenettelyn ja vertaisarvioinnin perusteella kolme kansalaisyhteiskuntalähtöistä toteutusta, joilla pyrittiin tukemaan hankkeen tavoitteita ja tuottamaan sitä tukevia uusia palveluita, ratkaisuja ja sovelluksia. Valitut kansalaisyhteiskuntalähtöiset toteutukset olivat Transparency Suomen korruptioepäilyjä koskeva ilmianto- ja keskustelupalvelu, Open Knowledge Finlandin demokratia- ja osallistumisasiainen semanttinen hakukonesovellus sekä Citizen-osallistumistapahtuma.

Hankkeessa tuotettujen palveluiden ylläpidon osalta siirryttiin vuodesta 2014 lähtien alkuperäisen, vuonna 2010 laaditun hallintamallin mukaiseen budjettirahoitukseen jolla palveluiden tekninen ylläpito tarvittavat henkilöresurssit voitiin järjestää.

Hankkeelle valittiin sen esiselvitysvaiheessa ja varsinaisen toteutusvaiheen jälkeen pilottiorgansaatioita, joiden avulla pyrittiin testaamaan palveluita ja hankkimaan kokemuksia palveluiden laajemman käyttöönoton tueksi. Näiden alkuvaiheessa valittujen pilottien osalta eivät tulokset täysin vastanneet tavoitteita, koska pilottien sitoutuminen ei kaikin osin vastannut niille asetettuja toiveita. Varsinaiselle järjestelmäkehitykselle ei tästä voida katsoa muodostuneen esteitä mutta on ilmeistä, että käyttöönottojen nopeuteen ja laajuuteen tällä luonnollisesti oli vaikutusta.

Hankekauden hankeorganisaatio

Hankkeen organisaatiokaavio on kuvattu alla.

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	9(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

olleet edustettuina hankkeiden vastuuministeriöt, Suomen Kuntaliitto, kunnat ja valtiovarainministeriö. Osallistumisympäristö-hankkeen edustajana johtoryhmässä on toiminut oikeusministeriön tietohallintojohtaja Max Hamberg ja syksystä 2015 alkaen hänen seuraajansa ministeriön tietohallintojohtajana Tarmo Maunu.

Hankkeen johtoryhmänä on toiminut SAdE-ohjelman asettama klusteriryhmä. Klusteriryhmä on määritellyt palvelunkehityshankkeiden ja -projektien prioriteetit ja ne on esitellyt SAdE-ohjelman johtoryhmälle klusteriryhmän käsittelyn jälkeen.

Klusteriryhmän tehtävänä on ollut valmistella ja tehdä esitys SAdE-ohjelman johtoryhmälle ja valtiovarainministeriölle palvelukokonaisuuden kohteesta, ohjata palvelukokonaisuuden esiselvityksen toteutusta sekä ohjata ja seurata palvelukokonaisuuden toteutusta ja käyttöönottoa ja osallistua palvelukokonaisuuden toteutuksen arviointiin.

Klusteriryhmän puheenjohtajina ovat toimineet projektin alkuvaiheessa oikeusministeriön demokratiavastuualueen neuvotteleva virkamies Sari Aalto-Matturi sekä oikeusministeriön Demokratia- ja kieliasioiden yksikön (myöh. Demokratia-, kieli- ja perusoikeusasioiden yksikkö) perustamisen jälkeen yksikön johtaja Johanna Suurpää sekä hänen sijaisena Kirsi Pimiä. Klusteriryhmän varapuheenjohtajana on toiminut neuvotteleva virkamies Johanna Nurmi valtiovarainministeriöstä.

Osallistumisympäristö-hankkeen ohjausryhmän tehtävänä on ollut ohjata hankkeeseen kuuluvia projekteja. Ohjausryhmä on toiminut toteuttamisprojektien ohjausryhmänä, joka on ohjannut hankkeen kaikkia projekteja. Toteutusprojektin käytännön työskentelystä on vastannut kunkin toteutusprojektin projektipäällikkö ja projektiryhmä.

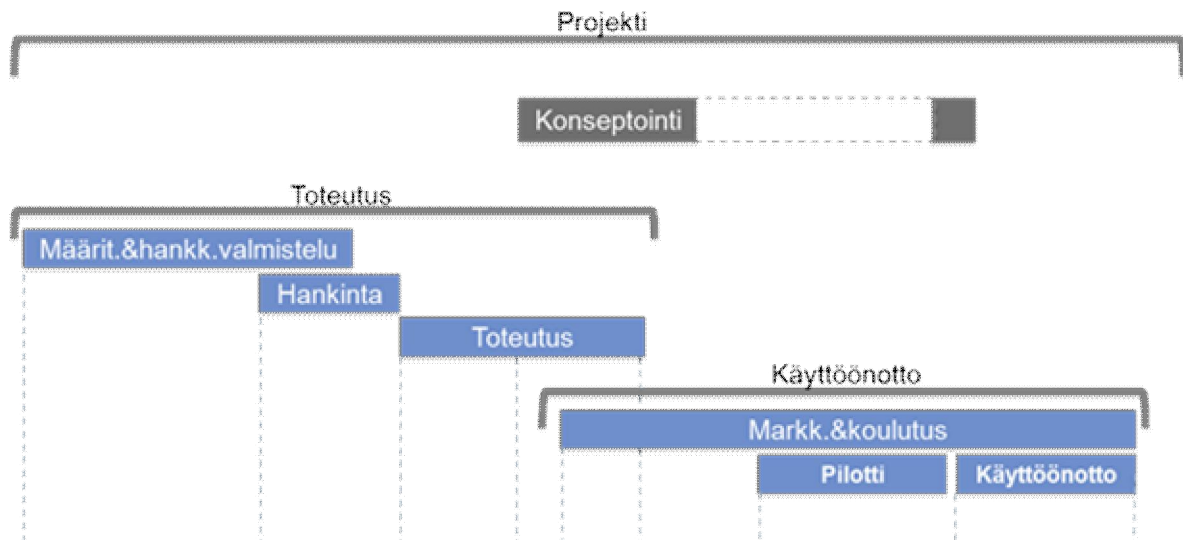
Käyttäjäorganisaatioiden näkökulmasta on huolehdittu hankkeessa erityisesti kansalaisraadin ja kehittäjäyhteisön kanssa. Lisäksi eri toteutusprojekteissa on erikseen huomioitu käyttäjänäkökulma ottamalla projektiin käyttäjäorganisaation jäseniä ja/tai käyttämällä pilottiorganisaation referenssirahioia suunnittelu-, toteutus- ja pilotointi-/testausvaiheissa. Kansalaisraati on edustanut palvelukokonaisuuden kansalaiskäyttäjien näkökulmaa. Raadin avulla on pyritty selvittämään osallistumisympäristön ja sen palvelujen käyttäjien näkökulma mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Kehittäjäyhteisö on toiminut kaikille kiinnostuneille tahoille avoimena ryhmänä, johon ovat voineet osallistua osallistumisympäristön kehittämisestä, testaamisesta ja käyttämisestä kiinnostuneet henkilöt.

SAdE-ohjelman puolelta hankkeen yhteyshenkilönä ja controllerina on toiminut SAdE-ohjelmakoordinaattori Ira Alanko ja hankkeen ensimmäisenä vuonna projektipäällikkö Susanna Hyvärinen.

Hankkeen hankepäällikkönä oikeusministeriössä on työskennellyt hankepäällikkö Mikko Levämäki ja syksystä 2014 alkaen erityisasiantuntija Laura Nurminen. Muita hankkeen eri vaiheissa oikeusministeriössä työskennelleitä henkilöitä ovat olleet Oili Salminen, Teemu Ropponen, Sami Demirbas, Rauna Nerelli, Jaakko Korhonen, Anneli Salomaa, Jyrki Pirkkalainen ja Liisa Männistö.

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	10(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

Kukin hankkeeseen kuuluva projekti on sisältänyt seuraavat vaiheet ja osaprojektit:

Kuva: Toteutusprojektin rakenne

Seuraavassa taulukossa kuvataan hankkeeseen kuuluvien projektien yleiset vaiheet ja osat.

PROJEKTIN VAIHEISTUS		
nro	vaihe	vaiheen kuvaus
0	Konseptointi	Palvelun konseptointi työkalupakin osaksi ja itsenäiseksi helposti käyttöönotettavaksi (hanketason tehtävä, joka kytkeytyy projektin ja pilottien tuottamiin lopputuloksiin).
1	Toteutus	Palvelun kehittäminen toimituskelpoiseksi
1.1	Määrittely ja hankinnan valmistelu	Määritellään kehitettävän kohteen vaatimukset toiminnan tarpeiden näkökulmasta, kuvataan tavoitetilan toimintamalli, laaditaan tarpeelliset kuvaukset, joiden perusteella varsinainen toteutus-osaprojekti voidaan hankkia.
1.2	Hankinta	Suoritetaan hankintaohjeiden mukainen toteutus-osaprojektin hankinnat (yksi tai useampi) tarvittavine kilpailutuksineen.
1.3	Toteutus	Kehitetään vaatimusten mukainen palvelu, huomioidaan pilottien tarpeet, valmistellaan palvelun siirto ylläpito-organisaatiolle, valmistellaan pilottien käyttöympäristö.
2	Käyttöönotto	Sovelletaan kehitetty palvelu käyttäjäorganisaation kohteeseen
2.1	Markkinointi & koulutus	Suunnitellaan ja toteutetaan organisaation sisäinen ja ulkoinen viestintä (osittain yhdessä SADe-ohjelman kanssa), suunnitellaan ja toteutetaan tarvittavat koulutukset.
2.2	Pilotti	Suunnitellaan pilotin läpivienti, sovelletaan käytäntöön toteutuksessa kehitetty palvelu, täsmennetään alustavia toimintamalleja. Pilottien

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	11(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

		edistymistä seurataan ja pilotoinnin päättyessä tehdään arviointi palvelun käytäntöön soveltamisesta
2.3	Käyttöönotto	Suunnitellaan pilotin kokemusten pohjalta palvelun jatkuva ja laajeneva käyttö organisaatiossa. Pidetään tarvittavat koulutukset ja aloitetaan laajempi käyttö kulttuurimuutoksen läpiviemiseksi.

Hankkeen osaprojektin toteutusvaiheiden aikataulu on kuvattu alla olevassa taulukossa:

Projekti	Alku kk/vvvv	Loppu kk/vvvv
Osallistumisympäristön alusta (perustoiminnallisuus)	01/2011	12/2015
Kansalais- ja kuntalaisaloite	06/2011	12/2015
Lausuntopalvelu	06/2011	12/2015
Avoin Data	08/2012	12/2014
Edustajien työn seurantapalvelu – palvelu ulkoistettu kehittäjäyhteisölle	01/2013	06/2015
Demokratia.fi aloitussivu	01/2014	12/2015
Nuorten kanava –erillisprojekti	01/2013	06/2015

1.3 Tavoitteiden toteutuminen

Osallistumisympäristö-hankkeen tavoitteiksi on asetettu:

- Saada aikaan sellaiset verkko-osallistumisen menetelmät ja kanavat, joiden välityksellä kansalaiset voivat ilmaista mielipiteensä valmisteltavana olevista asioista, käydä puntaroivaa (deliberatiivista) keskustelua, nostaa omia näkökulmiaan ja teemojaan esille yhteiskunnallisessa keskustelussa, valmistelussa ja päätöksenteossa sekä saada vaikuttamisen kokemuksia ja elämyksiä. (lähde: SADe- hankkeen loppuraportti)
- Tarjota käyttäjille helppokäyttöinen ja heidän omiin tarpeisiinsa räätälöitävissä oleva palvelukokonaisuus, jonka sisältöjä ja sovelluksia voi julkaista ja käyttää myös muissa verkkopalveluissa. (lähde: projektin asettamispäätös)

Lisäksi hankkeen tavoitteena on ollut pilotoida ja ottaa käyttöön osallistumisympäristön toteutettavat palvelut.

Hankkeessa on toteutettu viisi verkkopalvelua: demokratia.fi, kansalaisaloite.fi, kuntalaisaloite.fi, lausuntopalvelu.fi ja otakantaa.fi. Lisäksi hankkeessa on toteutettu opetus- ja kulttuuriministeriön erillirahoituksella nuortenideat.fi-palvelu.

Hankkeen vuonna 2010 asetettujen keskeisimpien tavoitteiden ja suunniteltujen tärkeimpien palveluiden voidaan arvioida toteutuneen. Useita palveluita toteuttavaksi IT-hankkeeksi hanke myös pysyi varsin hyvin alkuperäisessä aikataulussaan ja kykeni toteuttamaan kaikki keskeiset suunnitellut uudet SADe-rahoituksella toteutetut palvelut kesään 2014 mennessä.

Hankkeen tavoitteena on ollut myös omalta osaltaan toteuttaa SADe-ohjelman kriteereitä, jotka ovat

- asiakaslähtöisyys ja laatu,
- tuottavuuspotentiaali,
- poikkihallinnollisuus,
- merkittävyys,
- toteutuksen kustannustehokkuus,

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	12(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

- käynnistyksen valmius ja toteutuksen nopeus
- käyttöönottovalmius ja -kelpoisuus
- yhteensopivuus julkishallinnon kokonaisarkkitehtuuriin kanssa sekä
- innovatiivisuus ja luovuus

Toteutettavien palveluiden asiakaslähtöisyys ja laatu on Osallistumisympäristö-hankkeessa pyritty varmistamaan ensisijaisesti laajan sidosryhmäyhteistyön ja palveluiden testaamisen kautta (kehittäjäyhteisö, kansalaisraati, palveluista saatujen palautteiden kerääminen, palveluita koskevat kyselyt, palveluiden käyttäjätestaukset).

Hankkeen ja palveluiden tuottavuuspotentiaalia, merkittävyyttä ja toteutuksen kustannustehokkuutta on arvioitu ennen muuta SADe-ohjelman toteuttamassa kustannusten ja hyötyjen arviointityössä. Arvioinnissa on Osallistumisympäristön palvelukokonaisuuden osalta nostettu esiin erityisesti palveluiden käyttäjilleen tuoma aikasäästö sekä keskitettyjen, eri tahojen käytössä olevien, palveluiden kokonaistaloudellisuus. Hankkeen klusteriryhmä on taloudellisen merkittävyyden ja kustannustehokkuuden ohella tahtonut nostaa esiin myös hankkeen ja siinä tuotetun palvelukokonaisuuden sisällöllisen merkittävyyden demokratian kehittämistyölle Suomessa.

Osallistumisympäristöhanke oli aloitteellinen pyrittäessä eri palvelukokonaisuuksien yhteisiin ratkaisuihin mutta tämä pyrkimys ei toteutunut hankkeesta riippumattomista syistä. Poikkihallinnollisuus toteutui kuitenkin mm. opetus- ja kulttuuriministeriön kanssa nuortenideat.fi-palvelun (ent. aloitekanava.fi) uudistamisessa tehdyssä yhteistyössä.

Ohjelmaston tavoitteet datan avoimuudesta, avoimista rajapinnoista ja avoimen lähdekoodin hyödyntämisestä pyrittiin huomioimaan ja mm. datan avoimuuden ja rajapintojen osalta tulokset olivatkin varsin hyviä. Kaikissa hankinnoissa ei lähinnä kustannusten takia kuitenkaan voitu päätyä avoimen lähdekoodin ratkaisuun vaikka myös menestyksellisiä avoimen koodin ratkaisujakin hankkeessa oli (kansalaisaloite.fi, kuntalaisaloite.fi, nuortenideat.fi, otakantaa.fi V2). Erityisesti avoimen datan ja avointen rajapintaratkaisujen osalta hankkeen voidaan katsoa olleen edelläkävijöitä julkishallinnon verkkopalveluiden kehittämisessä. Yhteensopivuus hankkeen palvelukokonaisuuden ja julkishallinnon kokonaisarkkitehtuuriin kanssa tulee toteutumaan osin vasta SADe-ohjelmakauden jälkeen, kun hankkeen palvelut liitetään Kansallisiin Palvelunäkymiin. Suunnittelutyö liittämistä on aloitettu jo SADe-ohjelmakauden aikana.

Hankkeen voidaan katsoa onnistuneen varsin hyvin kehitettäessä avointa toimintatapaa ja yhteistyötä kansalaisyhteiskuntalähtöisten sidosryhmien kanssa.

Seuraavassa taulukossa on kuvattu hankkeen toteuttamisen rajaukset ja rajausten syyt.

TOTEUTTAMISEN RAJAUKSET		
aihe	rajauksen kuvaus ja syy	vastuullinen taho tai yhteyshenkilö
Pilotoivan organisaation oman toiminnan kehittäminen ja rahoitus	Hanke vastaa SADe-ohjelman mukaisista asioista ja kustannuksista. Mikäli pilottiin liittyy muuta kehittämistä, vastaa pilottiin osallistuva organisaatio sen rahoituksesta itse.	pilottiorganisaatio
Osallistumistili	Kustannussyistä on päätetty jättää osallistumistili toteuttamatta. Vastaava mutta rajattu	

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	13(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

	toiminnallisuus on tarkoitus toteuttaa osallistumisen alustan yhteyteen.	
Identiteetin suojauspalvelu	Kustannussyistä on päätetty jättää identiteetin suojauspalvelu toteuttamatta hankkeen yhteydessä.	Ehdotettu toteutettavaksi SAden ohjelman yhteisenä tukipalveluna.
Viestintäpalvelu	Osallistumisviestintä-/Viestintäpalvelu on integroitu osaksi muita palveluita (demokratia.fi ja otakantaa.fi)	
Päättäjäpalvelut	Palvelun todellisen tarpeen poistuessa ajan myötä päätettiin jättää toteuttamatta. Vastaava palvelu on jo käytössä päättäjien omilla sivuilla.	
HAREn uudistamisen selvittäminen OSYn puitteissa	HAREn uudistaminen hankkeen puitteissa ja sen mahdollinen korvaaminen PETOlla on nostettu hankkeen suunnittelutyöpajassa keväällä 2012. Syksyn aikana hankepäällikkö on käynyt keskusteluja SAden johtoryhmässä.	SAden hankkeen johtoryhmä ei puoltanut selvityksen tekemistä.
Luotauspalvelu	Ei toteuteta hankkeessa johtuen resurssikysymyksistä ja tarpeen epäselvyydestä.	

1.4 Haasteet

Monivuotisen hankkeen elinkaareissa on ollut useita haasteita ja muutoksia, joilla on vaikutusta hankkeen aikatauluihin ja tuloksellisuuteen. Osa haasteista on liittynyt verkkopalveluiden kehittämiseen hankemuotoisena toimintana, mikä on näkynyt etenkin aikataulupaineina ja henkilöstövaihdoksina hankeorganisaatiossa.

- Ohjelmaston päätöksentekoprosessit koettiin hankkeen puolelta ensimmäisinä hankevuosina jossain määrin epäselviksi ja ristiriitaisiksi, erityisesti SAden ohjelman uudistettua päätöksentekomalliaan vuosina 2011–2012. Myös klusteriryhmän rooli ja toiminnan muoto koettiin tässä yhteydessä haastavaksi.
- Haasteita olivat erityisesti henkilöresurssien riittävyys ja käyttöönoton varmistaminen (erityisesti lausuntopalvelu.fi ja otakantaa.fi).
- Hankkeen kannalta haastavaksi osoittautui myös hankkeen saaman talousraportoinnin aikataulu suhteessa SAden ohjelman yhteisiin tarpeisiin. Tämä aiheutti haasteita kokonaiskustannuksien seurannassa ja raportoinnissa.

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	14(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

- Valtion it-palvelutoiminnan uudelleen organisoituminen ja Valtorin toiminnan käynnistyminen vuonna 2014 aiheutti mm. lausuntopalvelu.fi:n toteutuksessa ongelmia, kun Valtorilla oli haasteita toimittaa tarvittavissa aikatauluissa sille tehtyjä toimeksiantopyyntöjä.
- Palveluiden jatkuvan toiminnan ja ylläpidon rahoitukseen liittynyt pitkään jatkunut epäselvyys koettiin haasteelliseksi, vaikka esitys hallintamallista oli tehty jo esiselvitysvaiheessa vuonna 2010. Ylläpidon rahoitukseen liittyneet kysymykset olisi ollut tarkoituksenmukaista ratkaista jo esiselvitysvaiheessa ja hankkeen kannalta arvioituna kyse on ohjelmaston laajemmasta ongelmasta.
- Vaikka SADe-ohjelman kautta pidennettiin alkuperäisestä hankekaudesta kahdella vuodella (28.2.2014 > 31.12.2015) ja Osallistumisympäristö-hankkeen palvelut valmistuivat hankekauden puitteissa, kohtasi hanke myös aikataulupaineita. Erityisen haasteellista oli palveluiden kehittämisen sekä koulutuksen ja markkinoinnin samanaikaisuus.

1.5 Keskeiset onnistumiset ja hyvät käytännöt

Hankkeen keskeisimpänä onnistumisena on palvelukokonaisuuden (demokratia.fi; kansalaisaloite.fi; kuntalaisaloite.fi; lausuntopalvelu.fi; otakantaa.fi ja nuortenideat.fi) valmistuminen ja käyttöönotto SADe-ohjelmakauden aikana. Palvelukokonaisuus on herättänyt myös kansainvälistä kiinnostusta ja Osallistumisympäristö-hanke on saanut useita esittelypyyntöjä palveluista sekä Euroopan maista että Euroopan ulkopuolelta.

- Hanke kykeni toteuttamaan keskeisimmät suunnitelmaan kirjatut tietojärjestelmät liki alkuperäisessä, vuoden 2010 hankesuunnitelman mukaisessa aikataulussa vuoden 2014 kesään mennessä. Kokonaisuudessaan hanke pysyikin hyvin vuonna 2010 esiselvitysvaiheessa laaditussa aikataulussaan, vaikka itse SADe-ohjelman kestoa jatkettiin kahdella vuodella vuoden 2015 loppuun asti, mikä toi lisää aikaa myös Osallistumisympäristö-hankkeelle.
- Hankesuunnittelun linjaksi otettu aikataulun korostaminen, vaiheistus ja toteutusten riittävä pilkkominen olivat merkittävä tekijä hankkeen onnistuneessa läpiviennissä. Myös jo hankesuunnitteluvaiheessa päätetty periaate palvelutoteutusten keskinäisten riippuvuuksien minimoimisesta osoittautui hyväksi ja edisti osaltaan aikataulussa pysymistä.
- Toteutetuista verkkopalveluista voidaan kansalaisaloite.fi-palvelun todeta olevan sekä käyttövolymiltaan, toimivuudeltaan että tunnettuudeltaan menestystarina.
- Oikeusministeriössä asetettu toteutusprojektien ohjausryhmä toimi tehokkaasti ja siten osaltaan palveli hyvin tietojärjestelmäprojektien toteutumista.
- Toteutusprojekteissa käytetyt ketterän ohjelmistokehityksen menetelmät osoittautuivat hyviksi, mikäli toimittajalla oli niihin riittävät valmiudet.
- Ulkopuolisista kehittäjistä ja sidosryhmistä koottu avoin kehittäjäyhteisö oli eräs keskeisistä tekijöistä pyrittäessä varmistamaan palveluiden laatu, avoimet rajapinnat ja avoin data. Kehittäjäyhteisön tiivis mukaan ottaminen kehitystyöhön sekä hanketoimiston ja oikeusministeriön hankkeeseen osallistuneiden työntekijöiden aito sitoutuminen hankkeen tavoitteisiin on myös luettavissa erääksi keskeiseksi onnistumisen edellytykseksi.

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	15(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

- Hankkeen hallinnoinnissa on hankkeen viimeisinä toimintovuosina pyritty avaamaan hankehallintoa siten että hankehallinnon asiakirjat ovat olleet koko projektitiimin työstettävissä. Lisäksi Osallistumisympäristö-hankkeen hanketiimillä on ollut viikkopalaverit, joiden esityslistan työstäminen on ollut avoin koko hanketiimille.

Osallistumisympäristö-hankkeessa on useita hankeviestintään liittyviä hyviä käytäntöjä:

- Järjestetty avointa valmistelua ja otakantaa.fi-palvelun käyttöä koskevia koulutustilaisuuksia ministeriöille ja kunnille.
- toteutettu palveluiden esittely- ja markkinointimateriaaleja (esitteet, läppäritarrat, roll-up, beachflag, ppt-pohjat, kynät, stressipallot, urheilujuomapullot)
- Mukanaolo Kuntamarkkinoilla, Avoin Suomi -tapahtumassa, Demokratiapäivässä, Suomi Areena -tapahtumassa ja kuntien verkkoviestintäpäivillä.
- Lausuntopalvelun koulutusaineistoa valmistettu (verkko-ohjeet, pääkäyttäjien tukimateriaali). Ministeriöiden pääkäyttäjille ja kirjaamoiden asiantuntijoille pidetty koulutusta.
- Perustettu materiaalipankki otakantaa.fi-blogiin (myöhemmin demokratia.fi-sivustolle). Palveluiden logot ja demokratia.fi-bannerit yhdenmukaistettu ja graafiset ohjeistukset julkaistu blogissa, tilattu muokattavat bannerit (otakantaa.fi ja lausuntopalvelu.fi).
- Some-viestintä (blogi, Facebook, Twitter, Youtube).
- Valtakunnallinen markkinointikampanja käynnistetty syyskuun 2015 alussa.

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	16(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

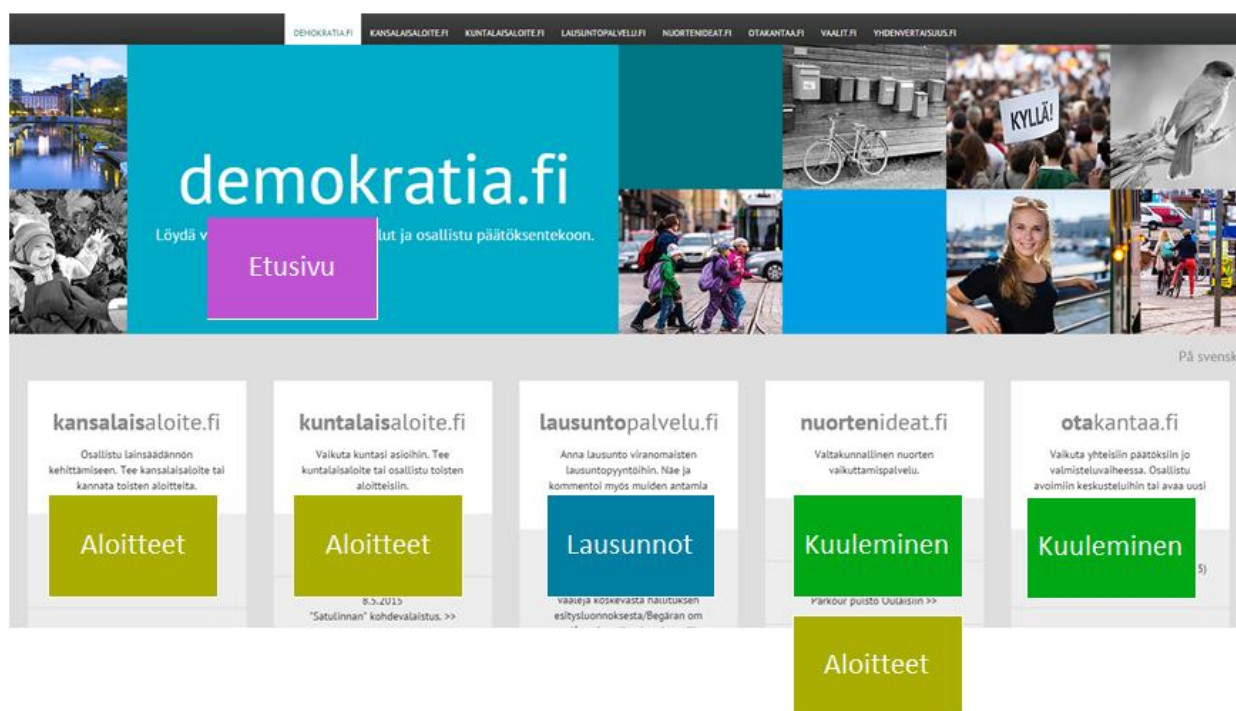
2 Tulokset

2.1 Toteutetut palvelut

Osallistumisympäristö-hankkeessa on toteutettu viisi verkkopalvelua: demokratia.fi, kansalaisaloite.fi, kuntalaisaloite.fi, lausuntopalvelu.fi ja otakantaa.fi. Lisäksi hankkeessa on toteutettu opetus- ja kulttuuriministeriön erillisrahoituksella nuortenideat.fi-palvelu.

Kaikki palvelut ovat palveluiden loppukäyttäjille maksuttomia. Palvelut ovat saatavilla suomeksi ja ruotsiksi.

Osallistumisympäristön palvelukokonaisuus

Demokratia.fi

Demokratia.fi kokoaa yhteen saman osoitteen alle sähköisiä vaikuttamisen verkkopalveluja ja tekee tunnetuksi erityisesti SADe-ohjelmassa tuotettuja palveluja. Sivuja julkaistiin keväällä 2014. Jatkokehitystyö käynnistyi loppukesällä 2014 ja varsinaiseen uuden version tuottamiseen oikeusministeriö ryhtyi keväällä 2015. Sivun käyttäjäystävällisyyden takaamiseksi suunnittelu- ja tuotantovaiheessa on tehty yhteistyötä mahdollisten käyttäjäryhmien kanssa ja järjestetty mm. työpajoja, kansalaiskuulemisia, kyselyjä sekä erilaisten pilottiversioiden testausta palvelukehityksen eri vaiheissa. Sivun tekemisessä on myös kokeiltu hallinnolle uudenlaista tapaa hankkia toimittajia verkkopalvelulle. Käytössä keväällä 2015 oli ns. käänteinen kilpailutus, jolloin tarjouspyynnössä ilmoitettiin kiinteä hankintahinta. Toteutetusta kilpailutuksesta saatiin hyvää kokemusta ja myönteisiä tuloksia.

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	17(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

Demokratia.fi:n ja Osallistumisympäristö-hankkeessa tuotettujen palveluiden tunnettuuden lisäämiseksi järjestettiin syksyllä 2015 laaja markkinointikampanja.

Kansalaisaloite.fi

Kansalaisaloite.fi-palvelu mahdollistaa kansalaisaloitelain mukaisten kansalaisaloitteiden vireillepanon ja kannattamisen. Kansalaisaloitteiden vireillepanijoilla on myös mahdollisuus liittää omien aloitteidensa yhteyteen tulostettava versio aloitteen kannatusilmoituksen paperisesta versiosta.

Palvelusta on säädetty kansalaisaloiteilla: <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2012/20120012> Palvelu on otettu käyttöön 1.12.2012. Palvelun auditoinnista vastaa kansalaisaloitelain mukaan Viestintävirasto. Palvelun kautta kerätyt kannatusilmoitukset toimitetaan Väestörekisterikeskukselle.

Kuntalaisaloite.fi

Kuntalaisaloite.fi-palvelu tarjoaa mahdollisuuden kuntalain (28§, 31§) mukaisten kuntalaisaloitteiden tekemiseen ja kuntalaisaloitteisiin osallistumiseen niissä kunnissa, jotka ovat liittyneet mukaan palveluun. Palvelu on otettu käyttöön 10.9.2013. Osallistumisympäristö-hankkeen hankekaudella palveluun on liittynyt noin 200 kuntaa eli yli puolet Suomen kunnista.

Lausuntopalvelu.fi

Lausuntopalvelu.fi tarjoaa työvälineitä julkishallinnon avoimeen lausuntomenettelyyn. Palvelussa julkaistut pyynnöt ovat julkisesti kaikkien saatavilla ja niihin voivat antaa lausuntonsa kaikki kiinnostuneet. Lausunnon pyytäjille on tarjolla raportointityökaluja aineistojen jatkokäsittelyä varten. Palvelu tehostaa lausuntomenettelyä tarjoamalla viranomaisille yhdenmukaisen verkkopalvelun, jossa voidaan julkaista lausuntopyyntöjä, antaa lausuntoja ja hallinnoida annettuja lausuntoja. Palvelu lisää lausuntojen käsittelyn läpinäkyvyyttä.

Lausuntopalvelu.fi:n tuottaminen on alkanut vuonna 2011, ja se on julkaistu kesäkuussa 2014. Pilottivaiheesta (heinä-marraskuu 2014) saatujen käyttäjäkokemusten perusteella oikeusministeriö aloitti palvelun jatkokehityksen, joka valmistui syksyllä 2015.

Otakantaa.fi

Otakantaa-palvelun rooli osana demokratiapalveluita on vastata ensisijaisesti julkishallinnon ja järjestöjen tarpeeseen vuorovaikutteisesti kerätä tietoa ja mielipiteitä erilaisista valmisteluun tulevista tai valmistelussa olevista asioista. Kohteena ovat tällöin useimmiten yksittäiset kansalaiset, jotka voivat kertoa mielipiteensä ja tulla kuulluksi palveluun tuoduista asioista. Palvelu ei kuitenkaan rajaa kansalaisten mahdollisuuksia hyödyntää palvelua myös omien asioidensa vuorovaikutteiseen valmisteluun. Kansalaisten näkökulmasta tärkeämpää on kuitenkin mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa julkishallinnon ja järjestöjen valmistelutyöhön.

Nuortenideat.fi

Valtakunnallinen Nuortenideat.fi tarjoaa matalan kynnyksen osallistua, vaikuttaa sekä kertoa omat mielipiteet organisaatioiden toiminnan kehittämiseksi.

Palvelun tavoitteina on tukea vuorovaikutusta sekä yhteistyötä nuorten ja kunnan, oppilaitosten, järjestöjen tai muiden toimijoiden välillä; tuoda nuorten mielipiteet esiin, keskustella niistä ja huomioida ne päätöksenteossa;

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	18(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

tarjota nuorille esteetön ja tasa-arvoinen mahdollisuus kertoa, kysyä ja tulla kuulluksi sekä tarjota nuorille mahdollisuus seurata asioiden käsittelyä ja niistä tehtyjä päätöksiä

2.1.1 Hallinta- ja rahoitusmallit

Palvelukokonaisuudesta vastaa oikeusministeriön Demokratia-, kieli- ja perusoikeusasioiden yksikkö. Palveluiden ylläpidon resurssointi SADe-ohjelman jälkeen on suunniteltu Osallistumisympäristö-hankkeen hankekaudella. Hankekauden jälkeiselle ajalle palveluiden on ylläpitoon varattu 2,5 HTV oikeusministeriön Demokratia-, kieli- ja perusoikeusasioiden yksikköön. Lisäksi valtion kehysmenossa on varaus palveluiden kuukausimaksuihin tekniselle toteuttajalle (sis. palvelinkulut) sekä VETUMA –tunnistautumismaksuihin.

Demokratia-, kieli- ja perusoikeusasioiden yksikkö vastaa myös palveluiden ylläpidosta ja markkinoinnista pois lukien nuortenideat.fi-palvelu, jonka osalta oikeusministeriö vastaa palvelun kehittämisestä ja asettaa tuotepäällikön. Opetus- ja kulttuuriministeriön alainen Nuorten tieto- ja neuvontatyön kehittämiskeskus Koordinaatti vastaa käyttötuesta, koulutuksesta ja markkinoinnista. Opetus- ja kulttuuriministeriö myöntää vuosittain hakemuksen perusteella rahoituksen oikeusministeriölle (ylläpito ja kehitys) ja Koordinaatille (tukipalvelut ja kehittäjäryhmä). Ohjausryhmässä on edustajat oikeusministeriöstä, Koordinaatista, opetus- ja kulttuuriministeriöstä, nuorisoasiain neuvottelukunnasta ja Oikeusrekisterikeskuksesta.

Palvelukokonaisuuteen liittyvien toimittajien kilpailuttamisesta, hankinnoista ja toimittajiin liittyvistä sopimusasioista vastaa Oikeusrekisterikeskus.

PALVELU	YLLÄPITO / VIESTINTÄ	TEKNINEN TOTEUTUS JA YLLÄPITO
demokratia.fi	oikeusministeriö / DKY	Trimedia
kansalaisaloite.fi	oikeusministeriö / DKY	Solita
kuntalaisaloite.fi	oikeusministeriö / DKY	Solita
lausuntopalvelu.fi	oikeusministeriö / DKY	Webropol
nuortenideat.fi	Koordinaatti	FNS
otakantaa.fi	oikeusministeriö / DKY	FNS

Taulukko: Palvelukokonaisuuden palvelut ja vastuutahot SADe-ohjelman päättyessä 2015.

2.2 Käyttöönottojen onnistuminen

Palveluiden käyttöönotto on onnistunut Osallistumisympäristö-hankkeen palvelukokonaisuuden eri palveluiden osalta vaihtelevasti. Ensimmäisenä valmistuneen otakantaa.fi-palvelun osalta hanke päätyi toteuttamaan palvelusta kokonaan uuden version vuosina 2014–2015, kun ensimmäinen versio ei vastannut käyttäjien tarpeita, mikä oli vaikeuttanut osaltaan palvelun laajamittaista käyttöönottoa.

Aloitepalveluiden (kansalaisaloite.fi ja kuntalaisaloite.fi) osalta palveluiden käyttöönoton voidaan arvioida onnistuneen hyvin. Kumpikin palvelu on otettu heti julkaisuvaiheesta alkaen aktiivisesti käyttöön eikä käyttöaktiivisuudessa ole näkynyt vähentymistä hankekauden aikana. Näiden palveluiden myöhempään

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	19(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

käyttöasteeseen tulee vaikuttamaan merkittävästi myös aloitteiden eteneminen. Mikäli tehdyillä kuntalais- ja kansalaisaloitteilla ei tulisi olemaan vaikutusta kuntien ja eduskunnan päätöksentekoon, heijastunee se negatiivisesti myös aloitepalveluiden käyttöasteeseen.

Demokratia.fi, sähköisten demokratiapalvelujen aloitussivu, otettiin käyttöön keväällä 2014. Sivun tunnetuksi tekemisessä keinoja ovat olleet tiedottaminen, uutisointi sosiaalisen median palveluissa, etupäässä Facebookissa, ja esitemateriaalin jakaminen erilaisissa tapahtumissa, messuilla ja tapaamisissa. Näillä keinoin palvelu on jäänyt suhteellisen tuntemattomaksi, joten tilanteelle haettiin uutta ratkaisua. Tunnettuuden lisäämiseksi demokratia.fi olikin erittäin näkyvästi esillä syksyllä 2015 järjestetyssä sähköisten demokratiapalvelujen markkinointikampanjassa. Sivun uudistustyö alkoi keväällä 2015 ja uusi versio julkaistiin joulukuussa 2015. Sen käyttöönottoon kohdistettiin edelliskertaa huomattavasti enemmän toimenpiteitä, joiden tarkoituksena on saada sivu jäämään laajasti kansalaisten ja muiden kohderyhmien mieleen vaikuttamisen aloituspisteenä.

Lausuntopalvelu.fi:n käyttöönotto tapahtui kesällä 2014 ja sen pilotointivaihe oli heinä-marraskuun ajan. Kertyneiden kokemusten perusteella palvelulle laadittiin jatkokehityssuunnitelma, joka toteutettiin vuoden 2015 aikana. Käyttöönotossa on ilmennyt haasteita, joista osa liittyy hallintoa muutoinkin koskeviin asioihin. Näitä ovat sähköinen tunnistautuminen, järjestelmien yhteentoimivuuden puutteet ja kehittämishankkeiden eritahtisuus juuri lausuntomenettelyn kannalta olennaisissa palveluissa ja järjestelmissä (kuten asianhallintajärjestelmät ja hanketietopalvelu). Lisäksi organisaatiomuutokset ovat omalta osaltaan olleet vaikuttamassa siihen, ettei lausuntopalvelu.fi ole vielä laajamittaisessa käytössä valtioneuvostossa.

Nuortenideat.fi-palvelun osalta käyttöönotto sujui siten, että palvelua edeltäneeltä Koordinaatin hallinnoimalta Aloitekanavalta siirrettiin halukkaat organisaatiot uuteen Nuorteideat.fi-palveluun maaliskuussa 2015 ja samalla ilmoitettiin, että tukea ja koulutusta tarjotaan jatkossa vain uuden palvelun osalta. Palvelua markkinoitiin Koordinaatin ja oikeusministeriön yhteistyönä nuoriso- ja opetusalan tilaisuuksissa. Koordinaatti koulutti yhteyshenkilöitä koulutuskierroksella ja verkkokoulutuksilla ja tätä käytäntöä jatketaan.

2.3 Palveluiden käyttöaste ja leviäminen

Palveluiden käyttöasteen ja levittämisen toteutumiselle on asetettu tavoitteet osana SADe-ohjelman toimesta toteutettuja SADe-mittareita. Mittariston on koostanut SADe-ohjelman toimesta HMY Group vuosina 2014–2015. Osallistumisympäristö-hankkeen klusteriryhmä on osallistunut mittariston työstämiseen ja hyväksynyt asetetun mittariston kokouksessaan 31.10.2014.

Mittaristossa on asetettu tavoitetila kunkin palvelun levittämisen ja käyttöasteelle sekä mitattavissa oleville hyödyille. Levittämistä kuvaa kyseisen palvelun käyttöönotaneiden organisaatioiden / muiden tahojen lukumäärää ja käyttöaste puolestaan palveluun tuotetun sisällön määrää suhteessa asetettuun tavoitteeseen. Hyötyjä on arvioitu palvelukohtaisesti esim. palvelun kävijämäärien ja tunnettuuden mukaan.

Mittariston seurantatilanne Osallistumisympäristö -hankkeen palveluiden osalta elokuussa 2015 on esitetty seuraavassa kaaviossa:

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	20(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

	Tekninen	Tukipalvelut	Tuotanto	Käyttäjä	Levittäminen	Levittäminen	Käyttöaste	Hyödyt
OSALLISTUMISYMPÄRISTÖ								
Otakantaa.fi	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	60 %	86 %	85 %
Kansalaisaloite.fi	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	-	100 %	100 %
Kuntalaisaloite.fi	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	59 %	90 %	-
Lausuntopalvelu.fi	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	30% minist.	0 %	-

Kansalaisaloite.fi-palvelu on ollut käytössä joulukuusta 2012 ja siinä on syyskuun alkuun 2015 mennessä tehty yli 400 kansalaisaloitetta ja annettu yli miljoona kappaletta kannatusilmoituksia. Käyntikertoja palvelussa on keskimäärin 200 000 kuukaudessa.

Kuntalaisaloite.fi-palvelu avattiin syyskuussa 2013 ja siihen on syyskuun alkuun 2015 mennessä liittynyt noin 200 kuntaa. Palvelussa on tehty yli 1000 kuntalaisaloitetta, joista suurin osa (n. 900) on ns. ”tavallisia” aloitteita. Noin kymmenesosa (118) palvelussa tehdyistä aloitteista on valtuustokäsittelyyn tähtääviä aloitteita. Vähiten (25) on tehty aloitteita kunnallisesta kansanäänestyksestä. Palvelussa on noin 20 000 käyntikertaa kuukaudessa.

Lausuntopalvelu.fi pilotoitiin syksyllä 2014, jatkokehitystä tehtiin vuonna 2015. Syyskuun alkuun 2015 mennessä palvelun on ottanut käyttöönsä yli 260 organisaatiota, joista 110 on kuntia. Palvelussa on noin 2000 kävijää kuukaudessa. Syyskuuhun mennessä palvelussa on julkaistu 24 lausuntopyyntöä, joista suurin osa on ministeriöiden.

Otakantaa.fi-palvelu on ollut avoinna vuodesta 2012 ja palvelussa on avattu yli 300 hanketta. Suurin osa hankkeista on ollut hallinnon (kunnat ja ministeriöt). Kävijöitä palvelussa on keskimäärin 15 000 kuukaudessa.

Mittariston ulkopuolelta:

Nuortenideat.fi avattiin maaliskuussa 2015. Lokakuun alkuun mennessä palveluun oli rekisteröitynyt 52 organisaatiota ja luotu 169 ideaa - käyntikertoja ensimmäisinä kuukausina on ollut keskimäärin 2 500 kuukaudessa.

2.4 Muut tuotokset

Demokratiaverkkopalveluiden kokonaisuuden ohella Osallistumisympäristö-hankkeen tuotoksia ovat olleet

- Kansalaisyhteiskuntalähtöiset pilotit (3kpl) (kuvattu luvussa 1.2.)
- Nettiäänestyksen esiselvitys.

Nettiäänestyksen esiselvitys päätettiin toteuttaa kesäkuussa 2014 hallinnon ja aluekehityksen ministerityöryhmä linjauksen mukaisesti. Sen mukaan nettiäänestyksen ensivaiheessa on tavoitteena kehittää osana oikeusministeriön demokratiaverkkopalveluja neuvoa-antaviin kunnallisiin kansanäänestyksiin nettiäänestysjärjestelmä, joka olisi kuntien käytössä ilman korvausta.

Esiselvityksen tavoitteena oli toteuttaa nettiäänestysjärjestelmän hankintaa varten JHS 172 -suositusten mukainen esiselvitys nettiäänestyksestä kunnallisissa kansanäänestyksissä sekä alustava tarkastelu nettiäänestysjärjestelmän käytöstä yleisissä vaaleissa, pois lukien markkinakartoitus, joka oli jo toteutettu nettiäänestystyöryhmän toimesta aikaisemmin.

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	21(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

Osallistumisympäristön klusteriryhmä ja oikeusministeriön asettama nettiäänestystyöryhmä ovat osallistuneet keväällä 2015 esiselvityksen kommentointiin. Selvitys on julkaistu oikeusministeriön sivuilla:
http://www.oikeusministerio.fi/material/attachments/om/valmisteilla/kehittamishankkeet/78XfO7d0R/Nettiaanest_yksen_esiselvitys_1_1.pdf

3 Onnistumisen ja vaikuttavuuden arviointi

3.1 Palveluiden valmiusaste

SADe-ohjelma on toteuttanut auditoinnit ohjelmaan kuuluvista hankkeista ennen ohjelmakauden päättymistä. Auditoinnin on koostanut Owal Group. Auditoinneissa on tarkasteltu hankkeiden aikaansaamia tuloksia ja verrattu niitä toteutus suunnitelmiin.

Osallistumisympäristö-hankkeen osalta arviointi on saatettu päätökseen lokakuussa 2015, jolloin yhteensä 16 OSY:n toimenpidekokonaisuutta oli arvioitu seuraavasti

- 13 kpl: tuotos on toteutettu ajantasaisen suunnitelman mukaisesti (vihreä)
- 3 kpl: tuotos on pääasiassa toteutettu, mutta ei kuitenkaan joiltain osin ole täysin tarkoituksenmukainen, tai merkittävä osuus toteutettu, mutta kesken (oranssi)

Auditoinnissa on käytetty aineistona:

- Hankesuunnitelma v. 2.3._2014-08-27.doc
- Asiakaskäyttönoton tuen suunnitelma v.1.0
- Johtoryhmän tilannekatsaukset 2013 ja 2015
- Lisärahoitushakemuksen dokumentaatio 2015
- Otakantaa.fi palvelun v2-kilpailutus

Owal Groupin toimittama audintointiraportti on kokonaisuudessaan tämän raportin liitteenä.

3.2 Hyötyjen arviointi

Osallistumisympäristö-hankkeen palvelukokonaisuuden tuottamia hyötyjä on arvioitu SADe-mittariston ohella myös SADe-ohjelman toteuttamassa kustannusten ja hyötyjen arviointityössä. Arviointityön mukaan sähköisten demokratiapalvelujen hyötyjä on syytä tarkastella etupäässä laadullisesti, sillä demokratialle on vaikea määritellä rahalla mitattavia arvoja.

Arviointityön mukaan Osallistumisympäristö-hankkeen palvelukokonaisuus on käytettävissä kaikkialla, missä internetyhteydet toimivat: ”Kansalaisten ja järjestöjen on helppoa löytää vaikuttamiskanavat tarvitsematta perehtyä siihen, millä hallinnon tasolla tai hallinnonalalla aiheita valmistellaan tai siitä vastataan. Palvelukokonaisuus myös tulee kansalaisen luo niissä yhteyksissä, joissa häntä kiinnostavaa aiheita muutenkin käsitellään, jolloin hänen ei tarvitse erikseen hakeutua osallistumisympäristöön. Kansalaisten ja intressiryhmien näkemysten ja tarpeiden selvittäminen helpottuu. Tiedon välittäminen eri intressitahoille, lausuntokierrosten käynnistäminen, tiedon kokoaminen, lausuntoyhteenvetojen laatiminen yms helpottuu. Osallistumisympäristö tavoitteena on tarjota yhteiset työvälineet ja valmiit toimintamallit vuorovaikutuksen ja kuulemisen organisointiin ja toteuttamiseen. Yhden luukun periaate takaa, ettei etsimiseen mene aikaa. Hyvät

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	22(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

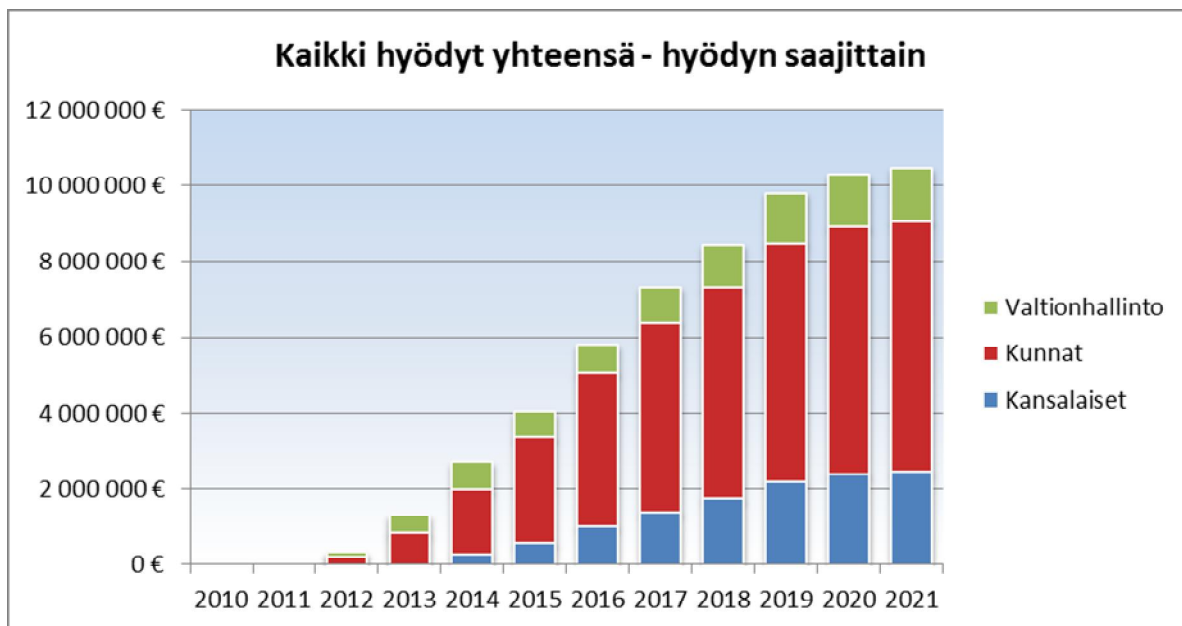
hakuominaisuudet edistävät halutun aineiston löytämistä ja tarjoavat myös aineistoja, jotka kiinnostavat mutta joista ei ole tiennyt.”

Arviointityössä on nostettu esiin mm. seuraavia seikkoja hyötyjen toteutumisesta:

- Pilotoidut ja testatut toimintamallit palvelujen suunnitteluun ja käyttöön ovat monistettavissa. Tämä tehostaa ja lyhentää tuotantoonottoaikoja samoja palveluja käyttöön ottavilta.
- Palveluideoiden ja sovellusten käyttöönotossa valmiit määrittelyt sovellettaviksi omiin tarpeisiin. Henkilöriippumattomuus lisääntyy, kun kansalaisia voidaan palvella ja yhteisesti tuotettuja sisältöjä ylläpitää ja kehittää jaetun vastuun ja yhteisötoiminnan avulla.
- Demokraattisen hallintotavan edistäminen, hyvän hallintotavan voimistaminen ja mahdollisuuksien luominen kansalaisosallistumiseen; perustuslain kirjaimen ja hengen toteuttaminen. Kansalaisten ja intressiryhmien näkemysten ja tarpeiden selvittäminen helpottuu. Tiedon välittäminen eri intressitahoille, lausuntokierrosten käynnistäminen, tiedon kokoaminen, lausuntoyhteenvetojen laatiminen yms. helpottuu.
- Osallistumisympäristö parantaa kansalaisten mahdollisuutta tulla kuulluksi ja antaa palautetta hallinnolle. Monien erityisryhmien (liikuntaesteiset, näkö- ja kuulovammaiset jne). mahdollisuudet osallistua ja vaikuttaa ovat muita heikommat. Kehittämällä verkkoon osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksia voidaan monien erityisryhmien osallistumismahdollisuuksia vahvistaa.
- Osallistumisympäristö kokoaa osallistumis- ja vaikuttamiskanavat ja sekä tukisisällöt yhden helposti viestittävän osoitteen alle. Palvelukokonaisuus myös hajautuu sinne, missä kansalaiset jo muutenkin ovat, mikä osaltaan vahvistaa palvelun saatavuutta. Hyvien käytäntöjen välittäminen ja toisten kokemuksista oppiminen helpottuu.
- Verkottuva toimintatapa lisää hallinnon päätöksenteon laatua ja tehokkuutta, koska jo suunnitteluvaiheessa voidaan poistaa virheitä ja saada laaja näkemys suunnitelmiin ja myös hyväksyntää. Lisää julkisen, yksityisen ja kolmannen sektorin yhteistyötä.
- Yhteiset, osin hajautetut resurssit mahdollistavat virheiden paikantamisen ja korjaamisen tehokkaasti.
- Kustannustehokas tapa tehdä kerran ja monistaa sitä muille. Tämä sallii myös uusien toiminnallisuuksien lisäämisen valmiiseen palveluun ja niiden levittämisen muille käyttäjille.
- Palvelukokonaisuus on otettu keskeisiltä osilta käyttöön ja ovat saatavilla. Kansalaisaloite nousee Google-hauissa alkuun, minkä perusteella verkkonäkyvyys on hyvä. Demokratiatavoitteen osalta on ollut merkittävä vaikutus. Kuntalaisaloitteen ja kansalaisaloitteen osalta tarjotaan leijukkeita. Some-jaot ovat käytössä.
- Palveluiden lähdekoodi on saatavilla Githubissa, mistä sitä on ladattu muuhun käyttöön
- Alkuperäinen ajatus yhden luukun periaatteesta peto-järjestelmän muodossa ei toteutunut, vaan siitä luovuttiin ja sen sijaan luotiin otakantaa.fi- ja demokratia.fi-palvelut erikseen. Palveluiden yhteinen hakutoiminnallisuus on vielä työn alla. Kansalaisaloitteen käyttäjäkyselyssä palvelu todettiin helppokäyttöiseksi.
- Lausuntopalvelu, otakantaa.fi, kansalais- ja kuntalaisaloitteissa avaaja luo sisällön ja yhteisöllisesti näitä kommentoimaan/kannattamaan.
- Lausuntopalvelun käyttöliittymää kehitetään saatujen kommenttien perusteella, minkä jälkeen näiden laatuhyötyjen odotetaan toteutuvan. Samalla kehitetään toimintamallia siten, että valtionhallinnan lausuntopyynnöt ja lausunnot tulevat vastaisuudessa järjestelmällisesti lausuntopalveluun, ja lausuntoprosessi helpottuu hallinnollista taakkaa keventäen.

Kustannusten ja hyötyjen arviointityössä on arvioitu lisäksi Osallistumisympäristö-hankkeen palvelukokonaisuuden hyödyt eri hyödynsaajien mukaan (valtionhallinto, kunnat, kansalaiset). Arvion mukaan hankkeessa toteutettujen palvelujen suurimpana hyödynsaajana ovat kunnat.

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	23(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

Osallistumisympäristö-hankkeen kustannus-hyöty -arviointi. Hyödyn saajat (2010–2021).

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	24(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

4 Kehittämisen resurssit

Osallistumisympäristön palvelukokonaisuudelle myönnettiin yhteensä 4 143 219 euroa sisältäen myös hankkeen esiselvitysvaiheen 505 200 euroa vuonna 2010. Hankkeen kokonaiskustannukseksi muodostui 3 821 264,59 euroa. Loput myönnettyistä varoista palautettiin valtiovarainministeriölle. Budjetiltaan Osallistumisympäristö-hanke on ollut SAden ohjelman pienimpiä hankkeita.

Budjetti on kattanut palvelukokonaisuuden suunnitteluun, toteutukseen ja kehittämiseen liittyvät hankinnat sekä Osallistumisympäristö-hankkeen hankehenkilöstön palkkakulut. Näiden ohella hanke on saanut erillisrahoitusta kansalaisaloite.fi-palveluun, nuortenideat.fi-palveluun sekä palveluiden viestintätoimiin.

Hankkeen kustannusten ja hyötyjen arviointityön laskema (alla) kuvaa hankkeen menoja vuosina 2010–2015. Hankkeen ensimmäisinä vuosina hankkeen kulut ovat painottuneet esiselvitystyöhön ja tehtävien palveluiden määrittelytyöhön. Vuodesta 2012 alkaen kulujen pääpaino on ollut selkeästi palveluiden toteutuksessa. Vuosina 2013–2015 kulupuolella näkyvät myös palveluiden markkinointiin ja koulutukseen liittyvät tehtävät. (Palvelukokonaisuuden ylläpidon kustannuksia ei ole rahoitettu SAden ohjelman rahoituksella, joten ylläpidon kustannukset eivät näy kaaviossa.)

Tarkemmin palvelukokonaisuuden resurssointi on kuvattu hankkeen kustannushyötylaskelmassa.

Toteuma hankkeen käyttämistä henkilötyövuosista eri hankevuosina on koottu alla olevaan taulukkoon.

Hankevuosi	2010	2011	2012	2013	2014	2015
HTV-toteuma	1,3	2	2,5	3	2,33	1,22

5 Jatkotoimet ja –esitykset

5.1 Palveluiden jatkuvuus ja jatkokehittäminen

Alkavalla hallituskaudella on tavoitteena kehittää palvelukokonaisuutta sekä vakiinnuttaa demokratiaverkkopalveluiden käyttö. Tavoitteiden saavuttaminen edellyttää ylläpidon lisäksi koulutus- ja viestintätoimia sekä palveluiden aktiivista kehittämistä.

Palveluiden hallinnon ja jatkokehittämisen malli valmistellaan loppuvuonna 2015 ja otetaan käyttöön SAden ohjelman päättyttyä 2016. Lisäksi nuortenideat.fi-palvelulla on oma ohjausmallinsa jatkokehittämistä varten:

Nuortenideat.fi

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	25(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

Uusi opetussuunnitelma otetaan käyttöön syksyllä 2016 ja tavoitteena on tarjota Nuortenideat.fi-vaikuttamispalvelua koulujen demokratiakasvatuksen välineeksi. Palvelua kehitetään edelleen yhteistyössä Koordinaatin ja kehittäjäryhmän kanssa. Opetus- ja kulttuuriministeriö myöntää vuosittain hakemuksen perusteella rahoituksen OM:lle (ylläpito ja kehitys) ja Koordinaatille (tukipalvelut ja kehittäjäryhmä).

Valtionhallinnon tietojärjestelmät ja KAPA

- Osallistumisympäristön palvelut ja niiden tuottama tietosisältö on tarkoitus integroida osaksi valtionhallinnon tietojärjestelmiä KAPA-hankkeen ja palveluväylän välityksellä.
- Tunnistusjärjestelmien sekä rooli- ja valtuutuspalveluiden kehittäminen ja käyttöönotto yksinkertaistaa kirjautumista palveluihin eri rooleissa.
- Osallistumisympäristön palvelut tuodaan näkyväksi kansalaisille ja virkamiehille palvelunäkymien kautta.
- Kehitteillä oleva uusi hanketietorekisteri tulee hyödyntämään erityisesti otakantaa.fi ja lausuntopalvelu.fi –palveluiden tuottamaa osallistumistietoa.
- Osallistumismahdollisuudet hankkeisiin ja näkyvyys palveluihin tehdään näkyväksi yhteisen julkaisualustan (YJA) kautta.
- Valtion asianhallintajärjestelmään integrointi mahdollistaa kansalaisten kuulemisen sisällyttämisen osaksi prosessia sekä sähköisen arkistoinnin ilman turhia manuaalisia työvaiheita.

5.2 Hyötyjen seuranta

Osallistumisympäristöhankkeessa luodun demokratiapalveluiden palvelukokonaisuuden hyötyjen toteutumista on tarkoitus seurata SADe-ohjelmassa luodun mittariston avulla myös hankekauden jälkeen. Osa mittariston kriteereistä onkin asetettu pidemmälle aikavälille, joten niiden soveltaminen ei ole ollut täysin mahdollista varsinaisella hankekaudella.

Palvelukokonaisuutta tullaan arvioimaan myös osana valtioneuvoston selvitys- ja tutkimushankkeita (ns. TEA-hankkeet) <http://vnk.fi/valtioneuvoston-selvitys-ja-tutkimushankkeet>

5.3 Palvelujen asema linjaorganisaation tehtävissä ja tulostavoitteissa

Palvelukokonaisuuden ylläpito, teknisen kehityksen koordinointi sekä markkinointi ja koulutus tulee säilymään oikeusministeriön Demokratia-, kieli- ja perusoikeusasioiden yksiköllä myös SADe-ohjelman päätyttyä. Poikkeuksellisesti nuortenideat.fi-palvelun ylläpidosta ja markkinoinnista tulee vastaamaan opetus- ja kulttuuriministeriön alainen Nuorten tieto- ja neuvontatyön kehittämiskeskus Koordinaatti. Palveluiden teknisten toteuttajien mahdollisista kilpailutuksista vastaa Oikeusrekisterikeskus (ORK).

Palvelukokonaisuudelle ei sovittu erikseen tulostavoitetta. Palveluiden käyttöönottoa on tarkoitus seurata ennen kaikkea SADe-mittariston kautta.

SADe-ohjelma	LOPPURAPORTTI	26(26)
	Osallistumisympäristö	Version pvm 27.9.2016

Liitteet

1. SADe-ohjelman hankkeiden auditointi: Osallistumisymäristö -hankekokonaisuus (Owal Group)
2. Osallistumisympäristö hankesuunnitelma 2.4. (11/2014)
3. Osallistumisympäristö kustannus-hyötylaskelmat (9/2015)
4. Hallinta- ja rahoitusmalli (5/2015)